

JAN OŹDŻYŃSKI

Relacje przestrzenne w wypowiedzi unaoczniającej w radiu i telewizji

Indeksy, konektory i „koncepty”

Analiza komunikatu audiowizualnego, traktowanego np. jako struktura informacyjna planu, bądź frazy montażowej¹ pozwala wyodrębnić szereg subkodów, którym przyporządkować można słowne odpowiedniki (korelaty, analogi) w obrębie dopełniającej² informacji zwerbalizowanej. W wyniku procesu faktywizacji powstaje propozycja mająca odniesienie czasowo-przestrzenne, która nie tylko opisuje przedstawiony językowo stan rzeczy, lecz również powiadamia o zaistnieniu w świecie rzeczywistym lub możliwym jakiegoś faktu lub zdarzenia³. W zintegrowanej strukturze komunikatu audiowizualnego funkcjonuje ona na zasadzie: a) poświadczania (indeksowania) składników ruchomego obrazu, w rodzaju wyodrębnianych przez teoretyków filmu „widemów”, „kademów”, „kinów”, „kinomorfów” i in.⁴; b) zespalania (koneksji) przez odsyłanie i wskazywanie poszczególnych elementów informacji wizualnej; c) konceptualizowania treści skojarzonych z informacją wizualną (w tym różne formy modalizacji, waloryzowania logicznego, emocjonalnego i in.)⁵.

Tak więc poszczególnym składnikom informacji wizualnej przyporządkować można szereg sekwencji słownych i tekstowych (form gramatycznych i modalnych) w płaszczyźnie kodu ściśle językowego, w postaci:

1) indeksów (poświadczeń) – wypowiedzeń, zawiadomień, powiadomień językowych, zawierających wyrazy autosemantyczne, głównie rzeczowniki, w tym szczególnie rola imion własnych, por. w przykładzie z relacji radiowej (RR)⁶... *podanie do Lubańskiego... Lubański!... do Szoltysika... Wilczek... Strzał!... Corrigan... wypuszcza piłkę!... Pusta bramka!... Goooll!!!...;*

2) konektorów obrazu („zespalcaczy”), głównie w postaci wyrazów wskazujących i funkcyjnych, ściśle zorganizowanych w strukturze wypowiedzenia i tekstu: ... *Patrzę na środek boiska... Lubański... Wyraźnie utyka... Oto on* (w czasie zbliżenia w TV) KT; konektory: partykuła prezentująca „oto” + zaimek wskazujący „on”; por. „oto” w funkcji zespolacza tekstu mówionego w pozbawionej kontekstu ekranowego relacji radiowej: ...*I oto widzimy drużyny wchodzące na boisko pod wodzą trójki sędziowskiej z Grecji...* (RR);

3) najtrudniejsze do jednoznacznego zakwalifikowania – takty i sekwencje wypowiedzi będące wynikiem różnorodnych operacji myślowych i wyobraźniowych⁷ (pot. „koncepty”) (?), refleksy słowne); chodzi o segmenty wypowiedzi, które wykraczają poza ścisłą rejestrację naocznych zdarzeń, np. – przez odwołanie się do wyobraźni: ...*wyobrażam sobie, co się dzieje w tej chwili [po strzeleniu bramki] tam u Państwa w domu przed telewizorem...* (KT);

– związane z wnioskowaniem: ...*No i trzeba przyznać, że nasz zawodnik jednak chyba odczuwa tę kontuzję, bo nie porusza się z taką łatwością...* (RR); ... *Włodzimierz Lubański! ... Lubański! Proszę Państwa!... Musiało go to drogo... wysiłku... kosztować... dojście do tej piłki... Zakulał (jak Państwo widzą)...* (KT);

– w wariacie modalizowanym (wyrażania nadziei): ...*Miejmy nadzieję, że się to wszystko jakoś tam rozładuje...* (RR);

– przykłady elementarnej konceptualizacji opartej na zewnętrznych skojarzeniach percepcyjnych: ...*Temperatura na boisku tylko pięć stopni powyżej zera... temperatura na widowni znacznie wyższa... Doping gorący...* (RR).

Uwarunkowania percepcyjne wypowiedzi

Nawiązując do epistemologicznych interpretacji wypowiedzenia jako językowej formy uczasowienia wartości przestrzennych, ukazania zdarzenia w dwu podstawowych wymiarach czasu i przestrzeni⁸, a także niektórych propozycji współczesnej semantyki dotyczących kategorii przestrzenności⁹, więcej uwagi poświęcimy tym wyznacznikom sfunkcjonalizowania wypowiedzi, które pozostają w związku z percepcyjnymi uwarunkowaniami wyrażania przestrzeni w wypowiedzi unaoczniającej z podkładem wizualnym (KT) i bez kontekstu ekranowego (RR)¹⁰.

Procesy spostrzegania przebiegają, jak wiadomo, na dwóch poziomach organizacji. Wynikiem spostrzegania na poziomie sensomotorycznym jest wyodrębnienie się w polu postrzeżeniowym „figur”, tzn. całości przestrzenno-czasowych (punktów, linii, kątów, płam o określonej powierzchni i kształcie, brył trójwymiarowych a także rytmów, fraz muzycznych, dźwięków mowy itp.). Wynikiem procesów spostrzegania na poziomie semantyczno-operacyjnym jest spostrzeganie przedmiotów (rzeczy, osób, zdarzeń, sytuacji) a także różnego rodzaju znaków (gestów, wypowiedzi, pisma itp.)¹¹.

W informacji zwerbalizowanej relacji radiowej i komentarza TV mogą znaleźć poświadczenie i dopełnienie (wzajemnie przenikające się) kody i subkody widowiska: 1. kody postrzeżeniowe i rozpoznawcze; 2. bazujące na kodach percepcyjnych jednostki kodu ikonycznego oraz ikonograficznego; 3. jednostki kodu kinetycznego (motorycznego) i kinematograficznego; 4. subkody kinezyczne i proksemiczne; 5. subkody wokaliczne i retoryczne; 5. jednostki kodu przekąźnikowego¹².

Wśród podstawowych jednostek kodu postrzeżeniowego i rozpoznawczego wymienia się m.in.:

a) subkod wyspecjalizowany w percepcji światła i ciemności oraz ich poszczególnych gradacji, warunkujących wszelkie pozostałe percepcje wzrokowe (w TV subkod oświetlenia), por. w wypowiedzi reaktywnej w wypadku złego oświetlenia na stadionie:

...Coraz ciemniej tutaj nad stadionem, ale już zapłonęły pierwsze reflektory... A tymczasem Górnicy wznawiają (grę)... (RR); ... Powoli... bardzo powoli zapalają się potężne reflektory... Niedługo już chyba za... płoną re... reflektory... Anglicy tam jednak kontrolują całkowicie naszych napastników...(KT);

b) percepcje wzrokowe ruchomych przedmiotów manipulacyjnych niewielkich rozmiarów, które nie są związane ze stałym tłem i które są rozpoznawalne z rozmaitych odległości i punktów widzenia, por. „piłka” – wyraz-klucz, najczęstszy w relacji z meczu piłkarskiego¹³: *... Lee dostał piłkę... stara się minąć Latochę... Podanie piłki tutaj do Summerbee...(RR);*

c) subkod postaci w ruchu, w tym sygnalizowanie ruchów poszczególnych kończyn, por.: *...Lubański...w narożniku pola karnego...Piękny zwód na lewą nogę i będzie strzał prawą...no ale piłka ociera się o słupek i wychodzi na aut... (RR);* w komentarzu TV z reguły rezygnuje się z tak szczegółowej rejestracji aktów ruchowych;

d) subkod mimiki, oznaki emocjonalnych wyrazów twarzy, sygnalizujące różnorakie reakcje i stany psychiczne uczestników widowiska: *...Lubański... Zakulał (jak Państwo widzą). Twarz skrzywiona... (KT);* rzeczownik „twarz” – indeks znaku ikonycznego; „jak Państwo widzą” – odsyłacz (konektor) do sytuacji ekranowej TV; „zakulał” – indeks znaku motorycznego (na oznaczenie „niezwyčajnej” formy ruchu); *(twarz) skrzywiona – differentia specifica* – oznaka bólu, której w informacji wizualnej odpowiada zespół elementarnych kinów (rysów konkretnych), który pozwala np. odróżnić twarz skrzywioną (z bólu) od grymasu (niezadowolenia), czy od twarzy uśmiechniętej (odrębny kinomorf), por. sekwencje słowne komentarza TV dotyczące innego meczu:

... Trener Kulesza... mina zadowolona... („rzut oka” kamery na ławkę trenerów i zawodników rezerwowych – zbliżenie – detal twarzy trenera – subkody przekąźnikowe i kinezyczne);

e) subkod wyspecjalizowany w percepcji stosunków przestrzennych między osobą postrzegającą i otoczeniem oraz między fragmentami otoczenia, w tym percepcje odległości i stosunków między przedmiotami znajdującymi się w otoczeniu

– w płaszczyźnie językowej – oddawane przez wyrazy funkcyjne (przyimki), wyrazy wskazujące (zaimki) oraz przysłówki, por. konektory przyimkowe i przysłówkowe: *za, przed, pod, nad, obok, blisko, daleko* itp.; tu zaliczymy także wyznaczniki usytuowania przedmiotów według osi pionowej i poziomej, np. relacje: *góra – dół, lewa – prawa strona, w środku – na zewnątrz, na powierzchni – w głębi* i in.¹⁴

Topografizacja i lokalizacja

Topografizacja jest operacją wprowadzania odniesienia przestrzennego dla danej propozycji czystej, czyli takiej, która jest wyrażana ogólnymi zdaniami typu generycznego¹⁵. Polega ona na umieszczeniu treści wyrażonej przez propozycję w realnych (topograficznych) granicach przestrzennych, por. w wariantach wypowiedzi ogólnie informujących o warunkach przekazu w radiu i telewizji (subkody przekąźnikowe):

...Górnik prowadzi dwa do zera i tym radosnym meldunkiem kończą relację z pierwszej części ze Stadionu Śląskiego z meczu Manchester City – Górnik Zabrze... Halo! Proszę studio! (RR);

...Ponieważ mamy chwilę przerwy w dźwięku, ze studia w Warszawie spróbujemy pomóc Państwu w oglądaniu tego spotkania... (zakłócenia fonii w transmisji TV z Aten), KT.

W odróżnieniu od topografizacji, lokalizacja nie odnosi danego układu treści do realnej przestrzeni topograficznej, lecz wprowadza wewnętrzny układ przestrzenny, który tworzy typ relacji przestrzennych między obiektami przedstawionymi w wypowiedzeniu (jako propozycji) oraz określa zewnętrzne tło przestrzenne, na którym układ zaistniał. Układ ów może mieć charakter wewnętrzny, gdy jest wprowadzany wraz z leksykalnym znaczeniem predykatu i należy nie do reguł wyprowadzania, lecz do jednostki leksykonu minimalnego¹⁶. Zdarzenie przestrzenno-czasowe może zachodzić na tle zewnętrznym (w naszym wypadku: na boisku). Nie jest to jakieś konkretne „boisko” w sensie topograficznym, lecz określony typ przestrzeni, który można określić jako „przestrzeń znajdującą się między liniami bramkowymi i liniami wyznaczającymi aut boczny”.

Lokalizacja zewnętrzna w odróżnieniu do lokalizacji wewnętrznej jest wprowadzana za pomocą operatorów lokalizacji. Podobnie jak temporalizacja i aspektualizacja, odniesienie przestrzenne ma w modelu gramatyki komunikacyjnej swą reprezentację semantyczną i własny repertuar środków niezbędnych do lokalizacji wraz z regułami ich wprowadzania¹⁷.

Kategoria przestrzennego zachowania się obejmuje dwa aspekty: lokatywności (obecności przedmiotu lokalizowanego we wskazanym obszarze, w momencie wyznaczonym przez akt mowy) i latywności (przemieszczania się przedmiotu wobec granic obszaru). Mieszczące się w drugiej grupie określenia determinujące czasowniki ruchu informują o kierunku ruchu i odpowiadają na trzy rodzaje pytań: ablatywne (skąd?), adlatywne (dokąd?), perlatywne (którędy?)¹⁸.

Konektory przyimkowe

Najczęstszym sposobem wskazywania na miejsce akcji jest użycie konstrukcji przyimkowej złożonej z rzeczownika nazywającego lokalizator (przedmiot, w stosunku do którego odbywa się czynność ruchowa) oraz przyimków wskazujących na typ relacji: oddalenie (np. *od bramki*), przybliżenie (*do bramki*), miejsce poniżej przedmiotu (*pod poprzeczką bramki*), miejsce powyżej przedmiotu (*nad poprzeczką*), miejsce obok przedmiotu (*obok słupka*) itp.

a) Określenia lokatywne (gdzie?)

Wśród określeń lokatywnych zainteresują nas szczególnie te, które wskazują na zorientowanie obserwacyjne mówiącego, typu: fasada (front), tylnościennosc, rozplanowanie (przednioplanowość – tylnoplanowość).

Zwraca uwagę zastosowanie przyimków *przed* i *za* w znaczeniu:

– frontowym: *przed nami walczące zespoły...* (forma „my” inkluzywnego ma w RR charakter konwencjonalny, w komentarzu TV oznacza ‘przede mną i przed wami (Państwem) przy telewizorach’; znaczenie frontowe rysuje się wyraźniej w wyrażeniach *przed kamerą*, *przed telewizorem* (KT);

– *przed* przednioplanowe – oznacza obszar położony po tej samej stronie aktualnego obserwatora, co lokalizator, ale bliżej niż ten lokalizator, np. *przed bramką* (jeśli bramka w dalszym planie); zarówno w RR jak i KT rezygnuje się z lokalizowania przedmiotu będącego na dalszym planie na rzecz określeń bardziej precyzyjnych: *...ale wysunął się o kilkadziesiąt centymetrów przed linię obrońców Górnika Zabrze...* (RR); *...wysunięty przed linię bramkową o pięć, sześć metrów...* (KT); interpretacja przestrzeni (boiskowej) uwarunkowana jest ujęciem kamery z boku boiska; por. inne ujęcie w tenisie: *...na pierwszym planie (tyłem do Państwa) Návratilova...* (KT);

– *przed* prospektywne – typ dominujący zarówno w RR jak i KT w zn. ‘obszar leżący po tej stronie lokalizatora, w którą aktualnie lokalizator się porusza’; sposób ujęcia przestrzeni uzależniony jest od poruszającego się obiektu, np.: *... (biegnący) Anglik ma przed sobą Oślizłą...* (RR); *...przed nim operujący piłką* (tzn. poruszający się z piłką) *Nawałka...* (KT); *...pada ona (piłka) wprost przed nogi rozpędzonego Doyle'a [dojła]...* (RR);

– *za* tylnoplanowe, w zn. ‘po tej stronie aktualnego obserwatora, co lokalizator, ale dalej’, np. w tenisie: *...Anglik za siatką, przodem do Państwa, w głębi kortu (na drugim planie)...* (KT);

– *za* retrospektywne – po odwrotnej stronie lokalizatora nie tej, w którą lokalizator się porusza’: *...za nim podąża dwu zawodników...* (RR); *...został sfaulowany przez Gorgonia, który wysunął się tutaj za nim na połowę Manchester City...* (RR); *...za plecami pędzącego przed nim zawodnika...* (RR).

Na sposób ujęcia w poziomie zaobserwowanych obiektów wskazują określenia lokatywne należące pierwotnie do pionowych wyznaczników przestrzeni: *na wysokości linii bramkowej*, *w głębi pola karnego*, *pod własną bramką* (RR, KT).

b) Określenia adlatywne (dokąd?, do kogo?)

W tekście relacji dominuje zorientowanie lokomocyjne w konstrukcjach typu „*X podaje piłkę do Y*”, do = ‘w kierunku’; obszarem jest tu linia przemieszczającego się przedmiotu w kierunku ruchomego lokalizatora. Częsty jest tu także rodzaj tzw. adlatywności przenoszącej (w wyrażeniach z przyimkiem *na*): *...podaje na lewą (prawą) stronę boiska... przerzutka teraz na prawą stronę... bardzo ładny wrzut na pole karne...* (RR), por. pot. *strzał na bramkę* ‘w kierunku bramki’. Lokatywnemu „*pod bramką*” odpowiada adlatywne *X podaje pod bramkę* (przeciwnika)”; podobnie wyrażeniu *piłka poza boiskiem* (gdzie?), *na aucie*, odpowiada adlatywne *piłka wychodzi poza boisko*, *poza obręb boiska* (dokąd?); por. też *na aut* boczny (lub bramkowy) oraz wieloznaczne *w aut* (*bije prosto w aut* w tenisie; por. także adlatywne: *...piłka poszła w atugi róg* (bramki) ... (RR).

Dla wypowiedzi telewizyjnej znamienne będą określenia w rodzaju: *... Tymczasem spoglądam poza ekran* (monitora kontrolnego) ... (KT) – celem zasygnalizowania tych sytuacji i zdarzeń, które nie znalazły się w polu widzenia (zasięgu) kamery TV, a znane są widzowi na stadionie (subkody realizacji); niekiedy o tym aktualnym znaczeniu wypowiedzi rozstrzyga magnetowid: *...Patrzę na środek boiska... Lubański wyraźnie utyka...* (KT); kamera TV rejestruje już w tym czasie następną akcję podbramkową.

Warto zwrócić uwagę na użycie okoliczników znaczeniowo adlatywnych, które mają formę lokatywną, np. w konstrukcji z przyimkiem *w*: *...piłka wylądowała tam w bramce...* (RR); formalna lokatywność okolicznika w znaczeniu adlatywnym jest nieobowiązkowa, lecz tylko fakultatywna w wypadku konstrukcji z czasownikiem „*ugrząść*” w zn. ‘pogrążyć się’: *...piłka ugrzęzła tam w zaspach śniegu...* w zn. przen. *...piłka ugrzęzła tam w zmasowanej obronie Anglików...* (RR). „Lokatywizujący” wpływ formalny na adlatywny znaczeniowo okolicznik wywierają również czasowniki oznaczające powstawanie lub usuwanie możliwości dostrzeżenia przedmiotu¹⁹, por. w konstrukcji *u- + na*: *...ukazał się tylko na chwilę na ekranie...* (KT); polisemantyczny charakter mają też wyrażenia *wszedł na boisko* (gdzie?, dokąd?); *...podaje do Bella... Przerzutka teraz na prawą stronę... Bardzo ładny wrzut na pole karne...* (RR); *no ale piłka ociera się o słupek i wychodzi na aut...* (RR).

c) Określenia ablatywne (skąd?)

Ablatywność interpretuje się jako „oddalanie się przedmiotu od obszaru, który jest miejscem początku ruchu, przy założeniu obecności przedmiotu na obszarze w czasie poprzedzającym proces i jego nieobecności w czasie następującym po procesie”²⁰.

W tym kręgu znaczeniowym mieszczą się wyrażenia z przyimkami:

– *z*: *...schodzi z boiska...* (RR, KT), *...biegnie z prawego skrzydła... wybija piłkę z linii bramkowej...*, *...strzela z narożnika pola karnego... centruje z rogu boiska, ...podaje z głębi pola...* (RR); *...O właśnie! uciekł nam z kadru znakomity Ortilles...* (KT) – w obrębie subkodów przekaznikowych TV;

– *zza*: *...wznawia grę wyrzutem zza linii autowej...* (RR); *...Ujęcie kamery zza bramki (przy powtórcie)... Dziuba wyraźnie popchnięty rękami* – wśród kodów realizacji TV (mówienie o szczegółach technicznych przekazu TV);

– *spod*: ...*Kostka wybija piłkę spod swojej bramki, ...rzut wolny spod bramki angielskiej...* (RR);

– *spozą*: ...*spozą linii autowej wyrzucać będzie Banaś...* (KT);

– *od*: ...*Rzut wolny od bramki Kostki egzekwować będzie Ośliżło, ...wybicie piłki od własnej bramki...* (RR); zwracamy uwagę na zastosowanie polisemantycznego przyimka *od* w konstrukcji lokomocyjnej „*X otrzymuje piłkę od Y*” (RR, KT).

d) Określenia perlatywne (którędy?)

Akcentujemy uwarunkowane tematycznie znaczenia „rozmieszczenia przecinającego”, w konstrukcjach typu *X podaje piłkę przez środek boiska*, gdzie ściślejszy obszar (droga lotu piłki) ma kształt wąskiego pasma (linii) sięgającego od ściśle określonego punktu do krańca ogólniejszego obszaru. Niekiedy spotyka się tu bardziej precyzyjne określenia rzeczownikowe: ...*Wszedł w linię tego strzału na całe szczęście Zbigniew Janas...* (KT); w zbliżonym znaczeniu pojawia się określenie przysłówkowe „w poprzek”: ...*Wraży wjeżdża tam na pole karne ... oddaje w poprzek (boiska) do Wilima...* (RR); obok przyimka *przez* oznaczającego perlatywność nienacechowaną spotykamy synonimiczny *poprzez* w zn. ‘przemieszczanie się z trudnością’, np.: ...*No Wilczek bardzo ryzykownie podał bardzo ryzykownie tam poprzez Younga...* (RR).

Na oznaczenie rozmieszczenia bliżej nieokreślonego używa się konstrukcji z przyimkiem *po* + czasownik ruchu wielokrotnego, w którego znaczeniu tkwi element ‘wprowadzania nieładu’: ...*porusza się swobodnie po boisku, ...biega po całym boisku...* (RR); ale i tu spotykamy bardziej precyzyjne określenia: ...*X idzie po linii autowej, ...porusza się po linii autowej* (RR, KT).

Zwróćmy także uwagę na perlatywne zastosowania polisemicznych przyimków: -*pod*: ...*X przepuszcza piłkę pod nogami...* (RR), por. w zn. lokatywnym: ...*duże zagęszczenie pod bramką przeciwnika...* (KT); -*ponad*: *X strzela ponad bramką, ...piłka idzie wysoko ponad poprzeczką* (którędy?) por. lokatywne: ...*na trybunach ponad bramką Kostki usadowili się kibice Górnika...* (RR); -*pomiędzy*: ...*próbuję przejść pomiędzy dwoma zawodnikami angielskimi...* (RR); por. lokatywne: ...*dostrzegł lukę pomiędzy dwoma zawodnikami...* (RR); -*nad*: ...*próbował przerzucić nad bramkarzem piłkę do siatki...* (którędy?), por. ...*nad stadionem zabłysły reflektory...* (gdzie?): -*koło*: ...*piłka poszła koło spojenia słupka i poprzeczki...* (RR), por. *X ustawia piłkę koło narożnej chorągiewki...* (RR); -*obok*: ...*piłka przeszła obok słupka...*, *piłka przeszła obok niego...* (RR), por. ...*Obok Banasia ... Szoltysik* (się znajduję) ...KT.

Lokalizatory przysłówkowe

Wiele wyrażen przyimkowych lokalizujących w przestrzeni ulega adverbializacji²¹. Niektóre rzeczowniki wchodzące w skład tych konstrukcji z istoty swej komunikują relacje przestrzenne, są niejako adverbialne. Chodzi o relacje typu: *góra – dół, przód – tył, środek – strona (prawa, lewa), środek – obrzeże, prosta (równoległa) – skos(ukos)* i in.

A oto charakterystyczne lokalizatory pojawiające się w tekście relacji radiowej i komentarza TV:

górze – *dół*: ...chorągiewka sędziego w górze (gdzie?) – jako znak pozycji spalonej; *piłka nadal szybuje w górze...* (RR) – lokatywne; *podanie na Lubańskiego górą* (którędy?) ...*X* *niepotrzebnie posyła piłkę górą...* (RR) – perlatywne; ...*Majewski operuje (tak bym to określił) u dołu ekranu po prawej stronie...* – odpowiednik słowny subkodu realizacji w TV;

przód – *tył*: ...*Kmieciak z tyłu, ale w przodzie mamy Grzegorza Latę...* (lokatywne) KT; *X* *biegnie do przodu, ...piłka wysłana do przodu, ...posyła piłkę daleko do przodu, ...ruszyli ostro do przodu* (gdzie?, dokąd?) RR; *cofnął się do tyłu ... oddaje piłkę do tyłu* (adlatywne) RR; ...*piłka wraca do tyłu do Gorgonia* (gdzie?, dokąd?) ...*Banaś podciąga do przodu...* (dokąd?) ...*z tyłu* (gdzie?) *zostawił teraz Grzegorz Lato Zbigniewa Bońka...* *widzę w tej chwili sześciu zawodników w tyle...* (lokatywne); *Wilim naciskany z tyłu(!) ...przez któregoś z Anglików* (KT); *z tyłu go atakuje Wilim(!) ...* (RR) – ablatywne?; *Anglicy w tyłach górują* (gdzie?), tzn. mają lepszą formację obronną (RR) ...*W ogóle tutaj w tyłach Anglicy górują wzrostem zdecydowanie...* (RR);

środek: ...*Lubański zagrywa do środka ... odsyła piłkę na środek boiska...* (dokąd?) ...*Oakes odbił ją na środek pola... szalenie daleki wyrzut na środek pola karnego...* (adlatywne) *w okolicy linii środkowej boiska...* (RR); ...*ze środka boiska bić będziemy rzut wolny...* (ablatywne); ...*Wilim na samym środku boiska...* (gdzie?); por. też: ...*wobec tego odegrał (Lee) jakąś taką scenkę na granicy naszego pola karnego...* (RR) – lokatywne;

połowa (boiska): ...*walczą tutaj na połowie Manchester City...* (lokatywne) ...*wybijają na połowę Zabrzan...* (adlatywne) ... (RR);

bok (boiska): *piłka szła ogromnym łukiem i wyszła na bok...* (tzn. poza linię boczną boiska) ...*wybija piłkę zawodnik angielski na bok...* (dokąd?), tzn. *na aut boczny*, (RR);

(*prawa*) – (*lewa*) *strona*: – określenia lokatywne: ...*pojedynek Wilima na prawej stronie boiska ...Lee po lewej stronie boiska...* (RR) ...*Z prawej strony* (znajduje się) *drużyna w czerwono-czarnych koszulkach* (RR) ...*po prawej stronie Majewskiego – Boniek...* (KT); w tym funkcjonalne wyznaczniki sytuacji ekranowej (TV) i sytuacji obserwacyjnej reportera radiowego: ...*a tam po lewej stronie ekranu teraz dopiero widzicie Państwo, jak za Lubańskim nadciąga dwóch polskich zawodników...* (KT) ...*z lewej strony* (ekranu) *Lato...Kmieciak...* (= akcja dwu zawodników widoczna po lewej stronie ekranu) KT; ...*Ryszard Kulesza z lewej strony* (ekranu) ...*Obok niego Bernard Blaut...* w objaśnieniu TV – subkod zbliżenia (na ławkę trenerską); ...*Teraz Włodzimierz Lubański schodzi z boiska po prawej stronie naszego stanowiska sprawozdawczego...* (RR); określenia adlatywne (dokąd? + do kogo?): ...*Ładna piłka tam na lewą stronę do Bella* (RR) ...*wyrzuca na prawą stronę do Wrażego...* *przerzutka teraz na prawą stronę* (swojej formacji ataku) ... (RR) ...*zmienił pozycję i poszedł* (gdzie?, dokąd?) *na lewą stronę...* *przerzuca teraz grę na prawą stronę boiska...* (RR); ...*Piękny kros ('zagranie po przekątnej') tam na lewą stronę...* (KT); ...*Lee*

na lewej stronie boiska... (gdzie?) ...jeszcze bardziej na lewo (na lewą stronę?) do Younga (podaje) ... (RR); określenia ablatywne: ...wspaniała centra z prawej strony... (RR); – perlatywne: ...Boniek idzie lewą stroną... (KT) ...idący prawą stroną Doyle... (RR); – adlatywne (dokąd? + gdzie?) w sekwencji subkodu przekąźnikowego: ...na lewą stronę (patrzę poza monitor) poszedł Grzegorz Lato, na prawo (= na prawą stronę?) Kazimierz Kmiecik... (KT);

Wiele konstrukcji tego typu unieruchomionych zostało w wyrażeniu z miejscownikiem, por. sąsiedztwo – w sąsiedztwie ‘w pobliżu’: ...w sąsiedztwie naszego stanowiska sprawozdawczego... (RR); niektóre oderwały się od swych rzeczownikowych paradygmatów, np. w głęb, w głębi: ...w głębi pola cofnięty Oślizło (gdzie?) ... (KT); ...z głębi pola karnego (skąd?) wybijać będzie bramkarz gości... (RR) ...spokojnie tę piłkę z głębi pola rozegrać... (należy) RR; ...na drugim planie, w głębi kortu Australijczyk, na pierwszym planie (tyłem do Państwa) Amerykanin... (w objaśnieniu TV dotyczącym ustawienia tenisistów na korcie (w głębi kortu = w głębi ekranu?).

W niektórych wypadkach nie istnieje już podstawowy rzeczownik (przysłówki zleksykalizowane): – wzdłuż: ...poszedł wzdłuż linii autowej... podaje wzdłuż linii środkowej (którędy?) RR; – wszcz: ...podaje wszcz boiska... (RR); – w poprzek: ...podanie w poprzek (boiska) do Latochy..., (RR); – na prawo (na lewo): Lato na prawo do Bońka ... Ten z powrotem na lewo (podaje) do Lato... (RR).

Przysłówki daleko – blisko informują o odległości między miejscem, w którym dokonuje się akcja czasownika a jakimś innym punktem (miejscem mówienia obserwatora lub innym punktem obszaru, na którym rozgrywa się wydarzenie). W relacji radiowej ogólne określenia odległości z reguły sąsiadują z wyrażeniami bardziej precyzyjnymi (liczebnikowymi): ...i wybił piłkę daleko (dokąd?) na aut boczny... (RR) ...I teraz będzie strzał z daleka (skąd?) Gorgonia ...i poprawka Banasia, które tam grzęzną w bardzo zmasowanej obronie angielskiej... (RR) ...Banaś strzela z daleka blisko spojenia poprzeczki... (RR); ...Miał być zaskakujący strzał z daleka z odległości trzydziestu metrów... no i był ten strzał, ale w odległości trzech metrów od słupka poszedł w aut... (KT) ...ustawia sobie piłkę Wilczek... odległość od bramki duża... ponad ponad pięćdziesiąt metrów... (RR) ...Piłka wyszła w aut w dosyć sporej odległości od poprzeczki... Odległość od bramki około trzydziestu pięciu metrów... (RR).

Frazy lokalizujące w przestrzeni

Okoliczniki w postaci wyrażenia przyimkowego przekazują w sposób bezpośredni zarówno informacje o lokalizatorze, jak i o rodzaju sąsiedztwa oraz o kierunku ruchu. Okoliczniki przysłówkowe (np. *piłka wychodzi na zewnątrz*) komunikują bezpośrednio kierunek ruchu (adlatywny – dokąd?) i rodzaj sąsiedztwa (‘strefa przylegająca do obszaru’), natomiast to, że lokalizatorem jest właśnie przestrzeń boiska nie zostaje bezpośrednio przez przysłówek zakomunikowane, lecz tylko pośrednio, deiktycznie: przez odesłanie radiosłuchacza do kontekstu wspólnych doświadczeń (RR) lub telewizza (również) do wspólnej sytuacji ekranowej (KT).

W oznaczaniu kategorii sąsiedztwa i stosunku współdziałają także afiksy czasownikowe, m.in. przedrostki (temporalizacja i aspektualizacja), np. przedrostek *w-* + przyimek *na*, w zn. 'do wewnątrz', por. w przykładzie z RR: *...Banaś wjeżdża tam na pole karne...* (tzn. 'wbiega prowadząc piłkę'), czemu w komentarzu TV odpowiada kondensat informacyjny: *...Banaś!* w postaci wykrzyknienia mianownikowego.

Oto inne przykłady konstrukcji przyimkowo-czasownikowych w samowystarczalnej informacyjnie relacji radiowej, możliwe także do zastosowania w komentarzu TV:

wy- + *spod*: *...obrońca wybija piłkę spod* ('na zewnątrz') *pola karnego*;

pod- + *do*: *X podbiega do piłki i strzela* (w kierunku bramki);

pod- + *pod*: *Y podciąga piłkę pod pole karne*;

do- + *do*: *dojść do piłki* 'dobic do piłki i opanować ją';

u- + *przy*: *X utrzymuje się przy piłce*;

z- + B.l.p.: *zgaść piłkę* 'opanovać piłkę lecącą z góry'; pot. *zgrywać piłkę* 'podawać głową wprost pod nogi partnera z ataku' (*z-* w zn. 'z góry na dół').

W pozbawionej kontekstu ekranowego relacji radiowej obserwujemy charakterystyczne zintensyfikowanie gdy idzie o wybór określników miejsca i przestrzeni. Pojęcia lokalizatora, sąsiedztwa i kierunku (odpowiedniki subkodów percepcyjnych) mieszczą się w obrębie informacji wizualnej. Jeśli komentator TV, odwołując się do doświadczeń radiowych użyje podobnej konstrukcji jak sprawozdawca radiowy, mamy wówczas do czynienia z dublowaniem (w odmiennych tworzywach przekazu) informacji zwerbalizowanej i niezwerbalizowanej.

Przypisy

¹ Fraza montażowa: zespół ruchomych widoków (jedno dłuższe lub kilka krótkich ujęć) tworzących zrozumiałą całość w połączeniu z elementami pozostałych warstw kodu ikonoczno-kinematograficznego, stanowiące najmniejszy, niepodzielny element akcji lub filmowego wyводу, por. *Kino i telewizja*. Praca zbiorowa pod red. B. Lewickiego, Warszawa 1977.

² Dla znaków będących indeksami w rozumieniu Peirce'a – kopia werbalna produkowana jest na zasadzie dopełniania do całości informacji, czyli tworzenia na podstawie fragmentu reprezentacji poznawczej całości tej reprezentacji. M. Nowakowska, *Obiekt i jego kopia werbalna – podstawy semiotyki, w: Z zagadnień psycho- i socjolingwistyki*, pod red. A. Schaffa, Warszawa 1985.

³ Por. A. Awdiejew, *Model gramatyki komunikacyjnej (projekt badawczy)*, w: *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 3*, pod red. B. Dunaja i K. Ożoga, Kraków 1991, s. 9–38.

⁴ Chodzi o eksperymentalne badania S. Wortha nad procesami odczytywania znaczeń z obrazowych sekwencji: *videm* – podstawowa jednostka znaczeniowa – obraz w ruchu, pojedyncza sytuacja przedmiotowa ukazana w ruchu; *kadem* – jednostka pracy kamery od chwili jej uruchomienia do zatrzymania, czyli ujęcie w aspekcie warsztatowym. Por. H. Książek-Konicka, *Semiotyka i film*, Warszawa 1980.

⁵ Por. A. Wierzbicka, *Lexicography and Conceptual Analysis*, Ann Arbor 1985.

⁶ Por. W. Miodunka, A. Ropa, *Z zagadnień socjolingwistycznego opisu sytuacji. Na przykładzie sytuacji telewizyjnych*, Socjolingwistyka 2, 1979, s. 63–75; J. Antas, *Projekt metodologii badań słowo-obraz w przekazie telewizyjnym*, Zeszyty Prasoznawcze 1981, nr 2, s. 33–42; *Właściwości składniowo-stylistyczne języka telewizji polskiej (na materiale list frekwencyjnych)*. Pod red. Z. Kurzowej, Warszawa-Kraków 1989.

⁷ Por. J. Koziński, *Czynności myślenia. Psychologia*, pod red. T. Tomaszewskiego, Warszawa 1975.

⁸ Por. J. Łoś, *Stosunek zdania do innych typów morfologicznych*, Rozpr. Wydz. Fil. PAU w Krakowie, t. XLVI, 1909, s. 195–243.

⁹ Por. A.-J. Greimas, *Sémantique structurale*, Paris 1966.

¹⁰ A. Kumor, *Telewizja (teoria-percepcja-wychowanie)*, wyd. 2, Warszawa 1976; J. Trzynadłowski, *Uwagi o sztuce radia*, Przekazy i Opinie 1978, nr 4, s. 83–88; P. Wert, *Słowno-obrazowa natura widowiska telewizyjnego*, Kwartalnik Filmowy 1965, nr 1, s. 8–18; W. Rödel, *O reportażu radiowym*, Zeszyty Prasoznawcze 1973, nr 3, s. 51–58.

¹¹ Por. H. Książek-Konicka, *O psychologicznych podstawach ikonicznych kodów rozpoznawczych*, w: *Z zagadnień semiotyki sztuk masowych. Studia z teorii filmu i telewizji*, pod red. A. Jackiewicza, t. 5, Wrocław 1977.

¹² Por. U. Eco, *Pejzaż semiotyczny*, Warszawa 1972; J. Boroński, J. Trepka, *Technika realizacji programów telewizyjnych*, Warszawa 1966.

¹³ J. Ożdżyński, *Mówione warianty wypowiedzi w środowisku sportowym*, Wrocław 1979.

¹⁴ Por. J. Ekel, T. Tomaszewski, *Orientacja w otoczeniu*, w: *Psychologia*, red. T. Tomaszewski, op. cit., s. 227.

¹⁵ A. Awdiejew, op. cit., s. 22.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże, s. 23.

¹⁸ Por. A. Weinsberg, *Przymyki przestrzenne w języku polskim, niemieckim i rumuńskim*, Wrocław 1973, s. 77. Tegoż: *Okoliczniki miejsca a przedrostki przestrzenne*, Biuletyn PTJ 1971, XXVIII, s. 145–151.

¹⁹ A. Weinsberg, *Okoliczniki*, op. cit.

²⁰ A. Weinsberg, *Przymyki przestrzenne*, op. cit.

²¹ R. Grzegorzyczkova, *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków*, Wrocław 1975.